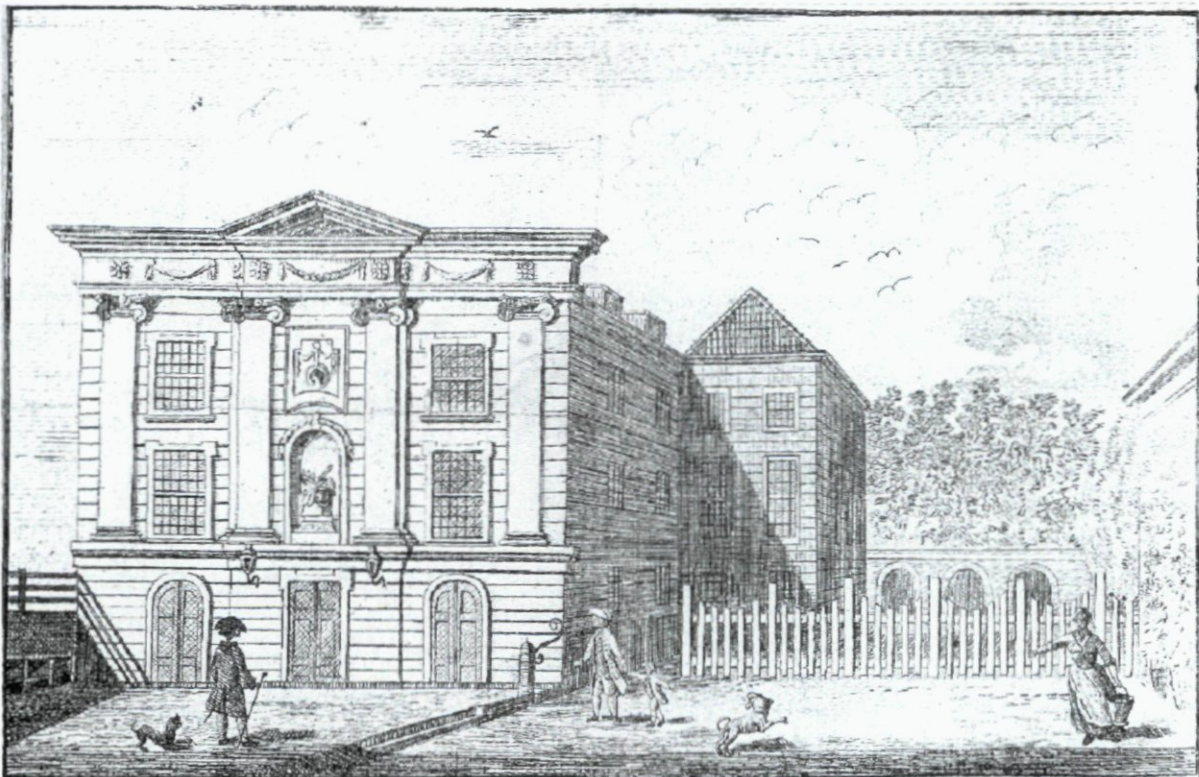

PUNT EN CORVER TUSSEN HEEREN, OF
NIEUW LICHT OP DE EERSTE JAREN VAN DE
SCHOUWBURG IN ROTTERDAM, 1773-1778.
OORSPRONKELIJK VADERLANDSCH KLUGTSPEL

DOOR HENK GRAS¹⁾

Ter inleiding

De eerste schouwburg aan de Coolsingel, geopend in december 1774, was gebouwd door een aandeelhoudersvereniging, waarvan de aandeelhouders 'Geïnteresseerden in de schouwburg' werden genoemd. Deze vereniging, of sociëteit zoals men toen zei, liet de dagelijkse gang van zaken over aan vier Commissarissen die, tot 1779, ook optraden als directeuren van de toneeltroupe. Begin 1781 werd het lokaal verkocht aan een tweede vereniging van Geïnteresseerden, die tot 1851 bestond. Vanaf 1779 werd echter

DE NIEWE SCHOUBURG TE ROTTERDAM

36. De nieuwe schouwburg aan de Coolsingel te Rotterdam, 1774. Kopergravure (anoniem). Collectie GAR.

niet meer 'op risico' van de vereniging gespeeld, maar werd de schouwburg alleen nog verhuurd. P. Haverkorn van Rijsewijk heeft in 1882 beschreven hoe Rotterdam in 1773-1774 zijn eerste permanente schouwburg kreeg en hoe het die verging tot 1795.²⁾ Haverkorn heeft voor zijn onderzoek geen vrij gebruik kunnen maken van het archief van de eerste en tweede Sociëteit van Geïnteresseerden in de Schouwburg, dat in zijn tijd nog in de schouwburg aan de Coolsingel lag en beheerd werd door de Commissarissen van de in 1851 geconstitueerde Rotterdamsche Schouwburgvereniging. Op basis van het archief van de Grootte Schouwburg kan echter méér inzicht verkregen worden in de verhoudingen achter de coulissen van de Rotterdamse theater-scene, dan Haverkorn ons kon geven; verhoudingen die soms op het toneel zelf uitgebeeld werden. Ze tonen ons de spanningen binnen de eerste Sociëteit van Geïnteresseerden en leren ons iets over de wijze waarop de Commissarissen met conflicten omgingen, zowel onderlinge als die met acteurs. Dat zegt ons iets over de mentaliteit van die dagen als het gaat om het uitoefenen van 'symbolisch' geweld en om 'conflict-management'. Misschien herkennen we er nog veel van in onze tijd en is dit een stuk 'ter lering en vermaak'.

Heeren

Het exploiteren van een commercieel theater was aan het eind van de achttiende eeuw een riskante onderneming. De vraag rees altijd of er in de relatief kleine Hollandse steden, met hun hoge graad van verpaupering, hun argwanende gereformeerden en hun politiek gekrakeel, wel voldoende publiek en stabiliteit was om rendabel een troupe of een theater te exploiteren. Om zich enigszins in te dekken tegen de financiële risico's probeerden exploitanten hun publiek te organiseren in genootschappen of het te bewegen tot het nemen van een abonnement. Dat deed ook Jan Punt, eerste acteur in de troupe van de in 1772 afgebrande Amsterdamse schouwburg. Toen hij, al dan niet op uitnodiging van Rotterdammers, besloot om in de zomermaanden van 1773 met de Amsterdamse acteurs op eigen risico te gaan spelen in de rijtuigstal van Leendert Erkelens aan de Binnenweg (hoek Boomgaardslaan), probeerde hij óók zijn publiek te organiseren. Hij kondigde de stichting aan van een genootschap, *Finis Coronat Opus*, en beloofde de leden daarvan extra, besloten, voorstellingen van vooral 'moeilijke' classicistische stukken. In de diverse pamfletten die in de eerste maanden van 1773 verschenen, wordt nogal hoog

opgegeven van deze poging het publiek te organiseren. Er worden aantallen gegeven van 150 tot 300 deelnemers.³⁾ Deze pamfletten moeten echter geplaatst worden in het kader van het gekrakeel dat ontstond toen Punt Amsterdam verliet. De feitelijke situatie was aanzienlijk minder rooskleurig.

Het schouwburgarchief bevat niet alleen een afschrift van de 'brochure' van Punt's genootschap maar ook van de nog niet eerder opgemerkte, maar daarbij horende ledenlijst.⁴⁾ Deze lijst verdeelt de intekenaars in twee categorieën. De eerste bevat 17 namen, de tweede, 'nieuwe leden', bevat er 22. In totaal tekenden dus 39 heren in. Een smalle basis voor een theateronderneming. Dat moet Punt ook gedacht hebben, want behalve de openingsvoorstelling van zijn theater zijn er verder géén besloten voorstellingen meer gegeven.⁵⁾ Tweeëndertig 'Heeren' die intekenden op *Finis Coronat Opus* waren betrokken bij de handel en onder hen was het aantal remonstranten opvallend hoog (twaalf).⁶⁾ Binnen deze groep leden waren er 17 te traceren als patriotten en drie als orangisten. Dat is, gezien de procentuele verdeling in de welstandelite als geheel, een lichte oververtegenwoordiging van patriotten en een forse ondervertegenwoordiging van orangisten.⁷⁾ Punt, die in de traditionele toneelgeschiedschrijving als 'orangist' te boek staat, werd dus gesteund door een 'patriottisch' genootschap. Van de 17 'eerste leden' van *Finis* behoorden er 15 vanaf 1774 tot de Geïnteresseerden in de schouwburg en van de 'nieuwe leden' één. Dat de eerste leden van *Finis* ook de basis hebben gevormd voor de vereniging die de Coolsingel-Schouwburg stichtte, lijkt me voor de hand te liggen.

Ongeveer tezelfdertijd moet in Rotterdam het initiatief genomen zijn voor een tweede toneelgenootschap. Het schouwburgarchief bevat hierover gegevens die Haverkorn ook al kende. Hij meende dat het om het toneelgenootschap ging dat in de Doele speelde.⁸⁾ Het betreffende stuk is, als zovele stukken in het archief van de eerste Sociëteit van Geïnteresseerden, een afschrift in het handschrift van Isaak van Rijckevorsel. Dat roept de vraag op, waarom het relevant werd geacht voor de geschiedenis van de schouwburg.⁹⁾ Het Doele-genootschap, dat in oktober 1777 als opgeheven wordt vermeld in een brief van Punt (zie onder), lijkt die relevantie niet te hebben gehad.¹⁰⁾ Naar de secretaris ervan, Jan Venrooij, zal ik spreken van het genootschap *Venrooij*. Op de ingewikkelde structuur van dit genootschap zal ik hier niet ingaan, maar ik zal me nu beperken tot een aantal opmerkingen over de

37. De toneelspeler Jan Punt in de titelrol van de tragedie 'Achilles' van Balthasar Huydecoper. Kopergravure door J. Punt, 1770. Collectie GAR.

lijst met 60 intekenaars, waarvan de meesten ook opgaven welke gezinsleden ze wilden introduceren. Iets meer dan de helft van deze intekenaars was actief in de handel (37). Dat is een minder groot aandeel dan in *Finis*, maar er waren bij *Venrooij* iets méér beoefenaren van vrije beroepen (arts, notaris, advocaat) lid (tien, tegen vijf bij *Finis*). Het aandeel remonstranten is bij *Venrooij* ook lager dan bij *Finis* (negen) en ligt nét iets boven het gemiddelde van de welstandselite. Ook hier was men eer patriot (26, een vergelijkbaar aandeel als bij *Finis*, ca. 43 procent) dan orangist (één).¹¹) Elf intekenaars bij het genootschap *Venrooij* waren óók lid van *Finis* en van die elf waren er zeven in 1774 óók Geïnteresseerde in de schouwburg. Uit het genootschap *Venrooij* is het aandeel in de Sociëteit van Geïnteresseerden dus aanzienlijk kleiner dan uit *Finis*, zij het dat alle geïnteresseerde *Venrooij*-tekenaars, op één na, óók in *Finis* tekenden. De ene uitzondering is de Geïnteresseerde en Commissaris Thijmen Abraham Elzevier, vroedschap. Hij was alléén lid van *Venrooij*. Elzeviers uitzonderingspositie is mede opvallend, omdat juist hij al in 1773 Commissaris werd in de eerste onderneming, die juist vanuit Punts achterban groeide tot de eerste Sociëteit van Geïnteresseerden.

In dit verband wil ik wijzen op een opmerking van Martin Corver over het ontstaan van de schouwburg in Rotterdam:

Deze Rotterdamsche Historie, heeft zig dus toegedraagen. 'Er was, zedert het jaar 1763. geen Amsterdamsche Troup buiten Rotterdam geweest; en wanneer ik, in October 1772. aldaar de eer had, voor het Wijnkoopers Gild, twee dagen agtereen in den Doelen te spelen, werd mij in stilte door een zeker Heer van de Regeering gezegd, dat 'er een kans zoude zijn, om tegens Mey aldaar in de Comedie van *Erkelens* te spelen; en dat, zo ik wilde, 'er nu mogelijk de gelegenheid zoude zijn om de Comedie aldaar wat bestendiger te maken. Ik antwoorde, *dat ik niets meer wenschte, als dat ik des Zomers onder den wal van Rotterdam eenigen tijd door mogt spelen; maar dat ik mijne eigene Tent had, en dus niet zeer genegen was, bij een ander huur te geven. neen! dit zoude moeten zijn*, hervatte hij, *in de Schouwplaats van Erkelens, zoude het moeten geschieden; mij verder zeggende: voor Mey zullen wij elkan-*der nader spreken; neem het eens in bedenking.¹²)

Mogelijk is het genootschap *Venrooij* een uitvloeisel geweest van de geuite wens het toneel duurzamer te maken. Immers, omge-

keerd aan de strategie die Punt ontwikkelde om een potentieel publiek aan zijn spelers te binden, wordt hier het publiek georganiseerd, op zoek naar mogelijke spelers. Het ligt - gezien Corvers aantekening - voor de hand om hier eerder te denken aan Corver dan aan Punt. Daar geef ik hieronder nog nadere argumenten voor. De door Corver geschetste gang van zaken zou licht werpen op de positie en houding van Elzevier en op de relevantie die Isaak van Rijckevorsel in dit genootschap zag voor de geschiedenis van de schouwburg, al zal ik op Corvers opmerking hieronder nog terugkomen.

Opmerkelijk is dat de twee initiatiefnemers van de exploitatie van een commerciële schouwburg ná september 1773, Gelinus van Spaan en Cornelis van der Pot, tot géén van beide genoemde genootschappen hoorden en aanvankelijk dus kennelijk onafhankelijk opereerden.¹³⁾ Volgens Corver gaven ze van meet af aan geldelijke ondersteuning aan Punts theateronderneming van 1773. Mogelijk heeft daar toch ook nog een genootschap achtergezeten: *Kunst wordt door IJver Aangespoord*. Dit dichtgenootschap verzorgde de gelegenheidsstukken voor de opening van het toneel in mei 1773 en bij de geboorte van een prinsenkind in februari 1774 (*Het juichend Nederland*). Daarvoor tekende Abraham Maas, de remonstrantse predikant en gedoodverfd auteur van de *Vyftig Brieven van een Rotterdamsch Heer*, waarin verslag wordt gedaan van alle voorstellingen op het Rotterdams toneel vanaf mei 1773 tot april 1774. Gelinus van Spaan, wiens naam op één der latere abonnementslijsten aan die van Maas verbonden wordt, heeft waarschijnlijk connecties gehad met dit genootschap. Van Spaan verhinderde de opvoering van de *Graaf van Olsbach* in proza en liet het door Abraham Maas in verzen omzetten. Haverkorn veronderstelt zelfs dat een hekeldicht op Corver, in de tijd van diens conflict met Van Spaan, uit dit genootschap voortkwam.¹⁴⁾ Al deze aanwijzingen leiden tot de gedachte, dat Punts komst naar Rotterdam mede inzet was van een genootschapsstrijd en van een 'smaak-verschil'. Een groep mensen met een duidelijke voorkeur voor poëtisch toneel en (dus) voor de declamatievorm van Punt troefde initiatieven af van een groep mensen die doende was via een ander genootschap de 'prozaïsche' Corver binnen te halen. Het resultaat was een compromis, waarbij toneelliefhebbers met een minder specifieke voorkeur steun boden aan alle initiatieven die toneel opleverden (vandaar de overlap in intekening). De keuze van Thijmen Abraham Elzevier als mede-Commissaris kan dan

bedoeld zijn om het initiatief van het dichtgenootschap *Kunst wordt door IJver Aangespoord* (dat uitmondde in de stichting van een waar toneelgenootschap, *Finis*) en het initiatief *Venrooij* op één spoor te brengen. Het toneelminnende vroedschapslid was bovendien nodig om de theateractiviteit van de nodige politieke steun te voorzien.

Achter de eerste Rotterdamse schouwburg gaat dus de nodige activiteit om een basis te geven aan een duurzamer toneelleven. Deze activiteit gaat uit van welgestelde heren, meest actief in de handel en veelal remonstrants en patriottisch georiënteerd. Daarom echter nog niet direct broeders in de Kunst. De conflicten die uitbraken binnen de Sociëteit zijn voor een belangrijk deel te verbinden met de heftige strijd tussen de twee voornaamste acteurs die in die jaren actief waren in Rotterdam, Jan Punt en Martin Corver. Corver had in 1763 verongelikt Amsterdam verlaten. Na een paar jaar had hij zich in Den Haag en Leiden gevestigd, waar hij als theatereigenaar en directeur van een Hollandse troupe opereerde. Regelmatig speelde hij in die tijd op de kermissen van Rotterdam en Delfshaven. Punt, de voornaamse reden van Corvers vertrek, nestelde zich in mei 1773 dus weer in het territoir van zijn rivaal.

Dat geeft de hierboven aangehaalde tekst van Corver een enigszins insinuerend karakter: Corver moet de vestiging van Punt in Rotterdam met lede ogen hebben aangezien. Hij steekt zijn arglist over Punt's komst in 1773 niet onder stoelen of banken wanneer hij beweert dat de stal van Erkelens vanaf 1 mei 1773 eigenlijk *zijn* permanente theater had moeten zijn. Zou Corver 'mei 1773' alleen genoemd hebben om Jan Punt tot het soort 'onderkruiper' te maken? Gezien de houding van het Rotterdamse stadsbestuur tegenover toneel in die tijd lijkt Corvers suggestie dat van regeringswege het toneelleven onder zijn leiding duurzamer gestructureerd moest worden hoogst onwaarschijnlijk. De suggestie is anderzijds zó merkwaardig en gespecificeerd, dat men zich af moet vragen tot welk doel het geheel verzonnen zou kunnen zijn. Mogelijk heeft Corver een incidenteel gesprek met een vroedschap, op persoonlijke titel, gewichtiger doen voorkomen, door in zijn latere herinnering de functie van de man te benadrukken en de suggestie te wekken dat het om 'beleid' ging.¹⁵⁾ Achteraf schrijvend kon Corver veel '*wahre Geschichte*' naar zijn hand zetten, maar niet van alle feitelijke conflictstof abstraheren.

Heisa

Toen Punt eenmaal in Rotterdam speelde, werd hij partij in een reeks conflicten die door Haverkorn al breeduit beschreven zijn. Via de correspondentie en daarbij gevoegde notities is een scherper beeld te krijgen van de belangentegenstellingen tussen de Commissarissen. Die zijn voor een groot deel gekoppeld aan de strijd over theatrale smaakvoorkeuren, bekend als de strijd tussen Punt (Puntianen) en Corver (Corverianen), waarvoor ik in dit bestek moet verwijzen naar het werk van Ben Albach.¹⁶⁾ Door Haverkorn en zijn navolgers wordt het oplaaien van dit conflict in Rotterdam opgehangen aan de poging van de actrice Molster-Van Thil om Corver een rol te laten spelen in haar benefiet van april 1774 en het verhinderen daarvan door Punt. Twee tot nu toe onbekend gebleven brieven werpen een ander licht op deze kwestie en op de houding van de Commissarissen. Het gaat om een brief van Jan Punt aan de Heeren Directeuren (Commissarissen) van 19 december 1773 en een krabbeltje van Cornelis van der Pot, die Punts brief van Elzevier had gekregen, aan Gelinus van Spaan van 20 december 1773. Punt schrijft:

Weledele Heeren!

Het briefje, zoo even aan mij gezonden, frappeert mij dermaten dat ik niet kan nalaten om het zelve volgens gemoede te beantwoorden: 't is niet alleen waar dat ik den H^{re} van der Pot gisteren avond zwaarigheid wegens de Rol van de Vader des Huisgezins hebbe gemaakt, maar het is mij volstrekt onmogelijk om dezelve te leeren, al konde ik daar Duizend Ducaten meede verdienen; 't is ook nooit gehoord om een man van mijn Jaaren, te willen vergen om 900 Regels te moeten leeren, dat zouden de Heeren van Amsterdam, nooit gedaan hebben.

Dat ik het ondernomen hebbe, om waare het mogelijk, te willen doen, is alleen uit waare Reverentie voor de Heeren Commissarissen geweest, want anders hebbe ik nooit in diergelijke stukken gespeeld, dewijl ik buiten die spellen, genoeg te doen heb met de Treurspelen, daar ik duizend regelen in speeken moet.

Nooit heeft ons iemand van traagheid konnen beschuldigen, en zulks is ons ook nooit voorgekomen, dit smert ons zeer om te horen, wij denken dit verwijt niet te verdienen, ziet eens na wat wij gespeelt hebben, en oordeel dan, of wij zulke behandeling waardig zijn.

Den Heere Van Spaan heeft mij voor eenigen tijdt nog eens gevraagd, waar men zijn geld voor gaf? om dat mijn vrouw, door ziekte, Rodogune niet speelen kon; nu wordt ons voorgelegt dat wij Rijkelijk en overvloedig betaalt worden; indien de Heeren dagten dat wij die som niet verdiende, waarom ons dan geenga-geert? het zoude voor ons, en mogelijk voor WelEdelens, beter weezen dat dit nooit geschied waar; ten minste zoo ik te voren geweten had, dat ik dus zoude behandeld worden, zoude het nooit gebeurt hebbe, nog ik zoude mijn welvaren op deeze wijze niet hebben opgeoffert; dog gedane zaken nemen geen keer, en wij moeten ons dit al weder getroosten. [...]

Voor het overige verzoeke ik met alle Reverentie de Rol van de Vader des Huisgezins aan een ander toe te deelen, alzo het mij volstrekt onmogelijk is om dezelve te kunnen Leeren.

In verwachting dat de Weledele Heeren Commissarissen de billijkheid plaats zullen geeven, en geene onmogelijke zaken vergeven, aan menschen, die alles begeeren te doen wat men van eerlijke Luiden kan verwagten, hebbe ik de Eere om mij met alle Hooge achting en verschuldigde Veneratie, te onderteeke-
nen,

Weledele Heeren / UWeledelens DienstWaardigeDienaar / J: Punt
Van Huis den 19 Xb^{re} [december]: 1773¹⁷)

Van der Pot schrijft dan aan Van Spaan:

20 december 1773

Heer en Neef!

Gister avond ten half tien uren ontvingen wij dezen inleggende, wat nu? Wij hebben mondeling doen antwoorden dat wij daar niets op te antwoorden hadden. Het concept van d'Heer Elzevier is, om ook niets te antwoorden en dat wij in stilte, vanavond, aan Korver schrijven, of hij deze rol wilde, bij ons speelen en wat tijd hij die zou op kunnen brengen. En Punt niet te waarschuuwen ook dat niemand der acteurs en actrices zulks moest weten, 't welk Punt zeer zou verwonderen, ik spreke UE op de beurs vaarwel groet UE beminde [...] ¹⁸) C^s:v.Pot

Mijn '[...]' in Punts brief geeft aan dat ik even een fragment achter houd. Punt raakte dus al kort na het ingaan van zijn contract in conflict met de Heeren, inclusief Van Spaan. Commissaris Elzevier

vatte onmiddellijk het plan op om achter Punt's rug om Corver uit te nodigen om de rol van familievader op het Rotterdams toneel van Punt over te nemen. Het is onduidelijk of Elzeviers 'concept' is uitgevoerd, maar ik vermoed van wel. In zijn veel latere *Tooneel-aantekeningen* zegt Corver niets over een dergelijk vroeg contact met de Heeren en herinnert hij zich dat de Heeren hem in februari spraken over een aantal gastoptredens. Dat moet, gezien het door Corver opgegeven stuk, *Sesostris*, op 12 januari 1774 geweest zijn.¹⁹⁾ Dat er contact was tussen Corver en Rotterdamse Commissarissen wordt ondersteund door een ander bericht. In het eerste nummer van dat theaterhistorisch cryptogram, de *Ryswykze Vrouwendaagze Courand* van 1774, werd de volgende advertentie geplaatst:

In 's Haage is niet gedrukt nog nergens versonden, *Proeve des gedulds*, zynde dit een *Vissers zang*, handelende over eenige *Duytsche Vissers*, hengelende in een gehuurde vyver aan de Loire, daar de Vissen reeds in een goede *Corf* bewaard waarden; deeze vermakelyke *a dasio* is alom gratis te bekoomen (p. 8)

De hengelaars verwezen naar de Rotterdamse schouwburgcommissarissen die in de van Erkelens gehuurde stal bij de Maas zaten.²⁰⁾ De woordspeling op de 'Corf' is niet problematisch: Corver.²¹⁾ Natuurlijk zouden we graag willen weten of het hier gaat om een contact vóór 12 januari, of om dat gesprek zelf, maar de precieze verschijningsdata van de *Ryswyksche Vrouwendaagze Courand* zijn niet bekend en de nummers tonen een merkwaardige discrepantie in de data van de berichten: de Haagse lopen meestal veertien dagen vóór op de Leids-Amsterdamse. Dat suggereert dat de 'Courand' zoals we die kennen een samenstelling is van twee afzonderlijke toneelbladen. De recensies van Corvers Leidse voorstellingen in het eerste nummer lopen van 3 tot en met 8 januari. De advertentie volgt op deze recensies, na een aantal mededelingen die niet direct inzichtelijk zijn maar die het karakter hebben van een afsluiting. Het is dan waarschijnlijk dat de advertentie door de Leidse informant, Corver zelf vermoedelijk, al vóór 10 januari is doorgespeeld naar de drukker. In dat geval kan het gehengel niet slaan op de beraadslagingen van 12 januari 1774 en verwijst de advertentie naar de pogingen in december 1773 om Corver in Rotterdam Diderots familievader te doen spelen in het gelijknamige stuk. Hierover kan echter geen volledige zekerheid

verkregen worden. Zoveel is zeker, dat er al in een vroeg stadium binnen de Rotterdamse Sociëteit twijfel rees over de economische en artistieke houdbaarheid van Punt. Daarbij werd de wens geuit om Corver, die in Rotterdam natuurlijk al veel langer bekend was, op het toneel te brengen en wel in een rol waarin deze al geschitterd had.²²⁾ Deze wens ging uit van Elzevier, binnen de sociëteit de *Venrooij*-man bij uitstek. Punts brief maakt duidelijk dat Van Spaan hem niet door dik en dun steunde. Van der Pot toont zich bewust van een Punt-Corver controverse.

Pas na dit conflict volgde de boven aangehaalde kwestie van het benefiet van mevrouw Molster-Van Thil, waarna de Commissarissen in september 1774 met Corver gingen onderhandelen over een engagement. Dit is beschreven door Haverkorn. Onduidelijk is daarbij wie het initiatief nam. Corvers positie was inmiddels verzwakt. Een deel van zijn acteurs was naar Amsterdam gegaan en zijn laatste seizoen in Leiden was ronduit rampzalig verlopen.²³⁾ Daarom kan hij zijn mening over de wenselijkheid van een vastere verbinding met Rotterdam herzien hebben. Zowel de formulering in de notulen aangaande de aard van de verbintenis als Corvers opmerking in de *Tooneelaantekeningen* geven aan, dat beide partijen zich bewust waren van de bom die met dit engagement gelegd zou worden onder de fragiele verhoudingen in de Rotterdamse toneeltroupe. De notulen specificeren dat Corver een engagement aannam 'onder voorwendzel nochtans, om alle moeilijkheden en jalouzie onder sommige der Acteurs voor te komen, dat hij uit liefhebberij zal spelen en daer voor een Present van Heeren Commissarissen genieten zal' (p. 37). Corver, achteraf schrijvend, benadrukt herhaaldelijk dat hij rekening hield met Punt.²⁴⁾

Na het engagement met Corver werd Punt door de Commissarissen in maart 1775 opnieuw onder druk gezet om harder te werken. In juli werd Corver opnieuw als gast geëngageerd en in september werd Punts salaris verminderd. Bovendien wilden de Commissarissen Punt de kastelenij afnemen. In december werkte Elzevier, in een poging de winst van de schouwburg te verhogen, een bezuinigingsplan uit en werd het nog steeds te duur gevonden echtpaar Punt in een keuze-positie geplaatst die leidde tot een crisis en tot het ontslag van de familie Punt, op eigen verzoek. Voor mevrouw Punt-Fokke en Punts zoon was dit ontslag blijvend. Punt zelf werd in het voorjaar van 1776 opnieuw geëngageerd, zij het voor slechts 18 voorstellingen. Opmerkelijk is dat een poging

van Punt om de kwestie te schikken door de Commissarissen werd afgehouden, met als reden dat de zaak al wereldkundig was.

De vragen 'hoezo wereldkundig?', 'door wie dan?' dringen zich op. De laatste crisis speelde zich af op twee aaneengesloten dagen: 22 en 23 december. Wat voor baat had het echtpaar Punt bij het 'wereldkundig' maken van een zaak die het intern wilde schikken en bij wie had het dat zo snel kunnen doen? Helemaal zonder speculatie is wat volgt niet, maar ik denk dat de 'wereldkundigheid' te danken was aan de Commissaris Thijmen Abraham Elzevier.

De notulen van de vergadering van Geïnteresseerden van 29 december 1775 geven hiertoe aanleiding omdat er een nieuw element in het spel komt:

Voorts bericht d'Heer Elsevier dat *ZijnEdele*: eene offerte is gedaan voor de Kastelenij van eene Uitkeering van f 600.=, vrij turf en stooken, ook vuur en bediening voor Commissarissen en't geen haar *Edelen* zullen gebruiken, daarenboven het eerste jaar notitie van de revenuën te houden en dit importanter zijnde dan men verwacht had en Commissarissen zoude oordeelen dat er meerder zou moeten worden uitgekeert, zulks te willen doen.

Vervolgens is de zaak van Jufvr. Punt in overweging genomen en bij meerderheid van stemmen beslooten, dat die zaak voor afgedaan zal worden gehouden en zij voor gedimiteerd gehouden zal blijven en ook den acteur J: Punt zal gehouden worden voor bedankt te hebben. En dat voortaan geen acteurs of actrices zullen moogen in de Logies of het Amphitheater Logie zitten. (p. 12)

Het nieuwe element is niet zozeer de toegang tot de loges,²⁵⁾ maar de verhuring van de kastelenij direct na Punts ontslag, waarvoor juist Elzevier een aanbod op zak had. Een aanbod van wie?

Corver maakt in zijn *Tooneelaantekeningen* over de gang van zaken vanaf eind 1775 een aantal opmerkingen. Hij zegt dat één van de Commissarissen en een Geïnteresseerde hem om advies had gevraagd hoe de verwarde boel geordend kon worden en dat hij daarop had geantwoord dat hem de directie zou moeten worden gegeven (p. 168). Dit wordt gevolgd door een vermelding van het conflict tussen de Commissarissen en de familie Punt. Daarná, zegt Corver, kreeg hij onder voorwaarden de directie en een aan-

bod voor de kastelenij. Dat aanbod accepteerde hij niet omdat hij Punt niet uit zijn huis wilde drijven (pp. 168-169). Volgens zijn chronologie was er dus al contact met hem geweest kort vóór december 1775. De Commissaris in kwestie zal logischerwijs Elzevier zijn geweest; de Geïnteresseerde waarschijnlijk de rekeningopnemer Riemersma (zie ook onder). Corvers opmerking over de kastelenij is interessant. Het is de enige keer dat Corver deze noemt en hij plaatst de verpachtingskwestie ná zijn benoeming tot directeur. Dat is hoogst onwaarschijnlijk.²⁶⁾ Toch valt niet goed in te zien waarom Corver een dergelijke opmerking in zijn geheel zou verzinnen. In dit soort zaken lijkt de rook van het verhaal toch wel een vonk te verbergen. Corver verraadt ermee dat hij wist dat Punt gewoon buiten bedrijf werd gesteld en dat was ná 23 december. Aangezien het Commissaris Elzevier was die bij het conflict met Punt in december 1773 Corver al wilde schrijven en aangezien laatstgenoemde aantekende dat een Commissaris hem kort vóór december 1775 benaderd had, denk ik dat Elzevier in december 1775 onmiddellijk Corver een aanbod heeft gedaan, waarvan hij vervolgens, in de vergadering, deed voorkomen alsof het een bod van een derde áán hem was. Twee contextuele argumenten steunen de opvatting dat Elzevier betrokken was bij het 'wereldkundig' maken van de kwestie Punt. Dat zijn het conflict tussen Elzevier en de overige Commissarissen en de onderhandelingen met Corver, tijdens welke de positie van Punt deels wordt hersteld.

De eerstvolgende vergadering van de Commissarissen (12 januari 1776) opent niet met een regeling omtrent de verhuring van de kastelenij maar met een nogal onverwachte zaak: de Commissarissen hebben vijf dagen na de laatste vergadering een brief gekregen.

Welëdele Heeren!

Verscheiden redenen permoveren mij, om mijne dimissie als Commissaris van den Schouwburg te nemen, welke ik ter beoordeeling van het Publicq zal overlaten; Ik hebbe gemeijnt UEd hiervan kennis te moeten geven, ten eijnde UEd. in staat te stellen om die mesurens te nemen (van een ander bekwamer, en beter geïntendeerder Confrater te verkrijgen,) die UEdelen zult oordeelen te behooren. / Ik hebbe d'eere te zijn / Welëdelsten Heeren / UEdeler:Dienstwaardige:Dienaar:

Rotterdam 3 jan: 1776. (geteekend T:A: Elsevier). (p. 71)

Uit de termen 'beter geïntendeerd' blijkt dat Elzevier op de één of andere wijze van kwaadwillendheid was beticht; dat er iets was gebeurd dat Elzevier zich buitengewoon aantrok en zijn ego gekrenkt had. Dat is ook af te leiden uit het feit dat hij doof bleef voor twee delegaties uit de Geïnteresseerden en pas inschikkelijk werd na een verzoek van zijn mede-Commissarissen. Kennelijk ging het specifiek om een intern vertrouwensconflict. Wat er precies in het geding is geweest, wordt nooit positief gesteld. Wat als 'negatief *statement*' opvalt, is het zwijgen over het door Elzevier ingebrachte aanbod om de kastelenij te doen verhuren. Bovendien valt op, en dat is het tweede contextuele punt, dat er een verschuiving optrad in de engagementskwestie van Corver en Punt.

In de vergadering van de Commissarissen van 12 januari werd besloten, nadat de kwestie Elzevier aan de orde was geweest, om de week daarop met Corver een engagement te regelen. Een week later meldde Viruly, die met Corver gesproken had, dat deze bereid was te komen, maar dat hij voorwaarden stelde. De Commissarissen besloten deze niet voetstoots aan te nemen. Op 23 januari 1776 meldden ze dat aan de Geïnteresseerden.²⁷⁾ De onderhandelingen werden gevoerd door Viruly, Van Spaan en Van der Pot. Uit het verloop van de zaken is bekend dat vooral Van Spaan er tegen was aan Corver enige concessie met betrekking tot het repertoire-beleid te doen. In de vergadering van de Commissarissen van 4 februari, waaraan naast Van Spaan en Van der Pot ook Elzevier weer deelnam, werd besloten op Corvers eisen niet in te gaan. Ten principale betrof dit zijn wens als directeur op te kunnen treden. Vervolgens werd, vanwege de belangen van de schouwburg, binnen deze principe-beslissing een pragmatisch compromis bereikt, volgens welk Corver wel degelijk invloed kreeg, in het bijzonder op de rolverdeling van de stukken. Van Spaan was ook hier tegen. In diezelfde vergadering werd bovendien gesproken over een nieuw engagement met Punt voor 18 stukken, die dan buiten Corvers inspraak zouden vallen. Dit moest door de Geïnteresseerden worden goedgekeurd.²⁸⁾ Twee dagen later echter kwamen de Commissarissen Viruly, Van der Pot en Elzevier, bij afwezigheid van Van Spaan, de ter vergadering verschenen Corver nóg ruimer tegemoet. De Geïnteresseerden steunden dit ruime compromis in hun vergadering van 9 februari 1776 - zich daarmee een conflict met Van Spaan en een nieuwe tijd van moeilijkheden op de hals halend.²⁹⁾ In die vergadering werd ook

Punt weer aangenomen. In de onderhandelingen met Corver is op geen enkel moment, noch door hem noch door de Commissarissen, Corvers aanstelling als kastelijn ter sprake geweest.

We zien twee lijnen: tijdens Elzeviers afwezigheid zijn de Commissarissen niet duidelijk bereid aan Corvers wensen tegemoet te komen. Direct na de terugkomst van Elzevier wordt de inschikkelijkheid tegenover Corver groter, zonder dat die leidt tot een hardere houding ten aanzien van Punt. De kwestie van de verpachting van de kastelenij aan een derde is ná december 1775 niet meer op de agenda teruggekomen: Punt bleef kastelein. De afwezigheid van Van Spaan leidde, nu in directe onderhandelingen met Corver, tot een beslissing die aan diens wensen tegemoetkwam en die Punt spaarde, zij het dat de rollen nu omgekeerd werden: Punt zou in 18 stukken spelen, Corver ging (móest dat, naar eigen zeggen) zelfs in 36 stukken spelen.³⁰⁾

Er is een tot nog toe niet opgemerkt document dat enig inzicht geeft in de situatie rond de onderhandelingen met Corver en dat impliciet ook op de positie van Punt betrekking heeft. Het gaat weer om een transcriptie van Isaak van Rijckevorsel. Het betreft een blad met drie lijstjes namen: (a) 'Voor Corver volgens zijn Conditie', (b) 'Voor Corver onder Directie der Heeren' en (c) 'Corver Zonder Zoon'. Dit laatste is hier niet relevant. Alleen in de notulen van 9 februari is er sprake geweest van stemmen over de Corver-kwestie. Daarin ging het eigenlijk niet om Corvers voorwaarden, maar om het compromis dat de Commissarissen in afwezigheid van Van Spaan bereikt hadden.

(a) 'Corvers Condities'

Elsevier
C.v.d.Pot
S.Hoppestein
Casteelen
Gram
N.de Groot
Ad^s de Jong
D.de Jong
Bakkers
Rijkevorsel
Stook
v.Gijzen
Riemersma

(b) 'Corver onder de Heeren'

G.v.Spaan
M.Viruly
S.Bosch
W.Sterling
G.v.d.Pot
J.D.Verburgh
Cremer
Hooft
Limburg
Pott
C.Hoppestein
Limburg qq [= Helena Vinckel]
Dubbeldemuts

Het blijkt dat de Commissarissen en de rekeningopnemers inzake Corver gelijk verdeeld waren en dat daarom de terugkeer van Elzevier in deze vergadering van belang was (we zien, zoals boven gesuggereerd dat Riemersma de 'Corveriaanse' rekeningopnemer was). Viruly, die 'prealabel' gesproken had met Corver was zélf tegen het toegeven aan zijn condities. De uitgevoerde beslissing is enigszins merkwaardig daar de stemmen van de Geïnteresseerden ook staakten. Hubert, Van Dam en Ketelaar ontbreken op de lijst. Mogelijk stemden die alsnog, of gaf de stem van de 'president' de doorslag. Nogal wat Heeren meenden níet op Corvers condities (grotendeels in het compromis ingewilligd) te moeten ingaan en Van Spaan stond in zijn verzet zeker niet alleen.

Er kan ook nog gekeken worden naar de opstelling van de Geïnteresseerden ten aanzien van het voorgestelde compromis met Corver, vanuit de vraag of ze intekenaar waren geweest van *Finis* of *Venrooij*. Misschien geeft dat een retrospectief inzicht in de positie van die genootschappen in de kwestie van de 'theatrale smaak'. In de kwestie 'stemming over Corver' was de verdeling:

	Vóór Corvers condities	Tégen Corvers condities	geen stem	totaal
Geïnt. & <i>Venrooij</i>	1	0	0	1
Geïnt. & <i>Finis</i>	2	6	1	9
Geïnt & beide	5	1	1	7
totaal	8	7	2	17
in procenten	47%	41%	11%	100%

Geïnteresseerden die alléén bij *Finis* hadden getekend, stemden merendeels ook tegen Corvers onafhankelijke positie. De ene Geïnteresseerde die alléén bij *Venrooij* had getekend, Elzevier, stemde vóór Corvers onafhankelijke positie. Dat deden bijna alle andere *Venrooij*-tekenaars die tevens bij *Finis* getekend hadden óók. Viruly is de enige die tegen Corvers condities stemde, maar die was voor verhuring van de schouwburg zonder enig risico voor de Geïnteresseerden, wat nog veel verder ging dan wat Corver wilde. Van díe personen, waarvan de belangstelling tot zo duurzaam mogelijk toneel-exploitatie zó groot was, dat ze niet alleen intekenden in de genootschappelijke aanvragen daarvan, maar ook als aandeelhouder deelnamen in de exploitatie voor eigen risico, waren de intekenaars bij *Venrooij* méér Corveriaans georiënteerd dan diegenen die alleen bij *Finis* tekenden.

Geconcludeerd mag worden dat de 'factiestrijd' tussen aanhangers van (de theateropvatting van) Punt en Corver in Rotterdam al zo'n twee maanden na de opening van het toneel onder verantwoording van de Commissarissen actueel werd. Mogelijk is de factiestrijd al terug te voeren op de genootschappelijke aanvangen van de commerciële schouwburgexploitatie en is het genootschap *Venrooij* van aanvang af meer Corveriaans geweest en verbonden met het door Corver gemelde initiatief om een duurzamer toneellevens te beginnen. De diverse conflicten lijken moeilijker oplosbaar te zijn geweest, omdat er nogal wat 'ego-kwesties' bij kwamen kijken. Hier wordt nu wat nader bij stilgestaan, omdat het het symbolisch universum van de kibbelende Heeren nader in kaart helpt brengen. Uit het voorgaande kan afgeleid worden dat de figuur Thijmen Abraham Elzevier in de gang van zaken rond de commerciële schouwburgexploitatie een pregnante rol heeft gespeeld en niet het minst in de conflicten die de eerste Sociëteit teisterden. Ik bespreek twee kwesties waarin Elzevier centraal heeft gestaan, maar die als het ware langs twee sociale assen verlopen, een relatief horizontale en een duidelijk verticale as.

Mr. Jacobus Philippus Boogaert die zich als 'figurant-Commissaris' betitelde,³¹) bedankte op 28 februari 1775. Aanleiding was een conflict: een postje aan de schouwburg, dat Boogaert aan één van zijn cliënten had toebedacht, was terechtgekomen bij een 'huisknecht' van Elzevier. Het conflict werd hoog gespeeld: Boogaert beschuldigde Elzevier van 'despotisme' in het schouwburgbestuur en een streven naar 'faveur' door het vergeven van ambten uitsluitend voor zich te reserveren. Elzevier ontkende dit. Maar hij ging verder: in zijn uitvoerige reactie op de (verloren) brief van Boogaert draaide hij de kwestie om. Niet hij, maar Boogaert trachtte cliënten te begunstigen. In dit conflict zien we Elzevier op zodanige wijze opereren, dat hij beweringen en (symbolische) handelingen van zijn opponent oppakt en ze, met een zeker gevoel voor ironie, tegen die opponent keert.

Hoewel het hier gaat om een persoonlijke kwestie, opereerden ook de Heeren niet geïsoleerd van de cultuur van hun omgeving. Een contextueel aspect is gelegen in het vergeven van ambten en de wijze waarop dit gebonden is aan het prestige van de gever. Hoewel Elzevier (met kennelijke steun van de overige Commissarissen) ontkende dat er bewust ten faveure van zijn knecht was gehandeld, werd dit wél zo geïnterpreteerd door de enige Geïnteresseerde die sociaal zijn evenknie was, mede-vroedschap

Boogaert. Deze wilde in zijn claim om genoegdoening, zijn aanspraak op een groter prestige dan dat van Elzevier bevestigd zien. In de grond zat er in de regenten, als quasi-edelen, kennelijk nog iets van het besef dat hun prestige mede afhing van hun vermogen ondergeschikten van brood te voorzien. Een kleine feil daarin krenkte hun narcisme, omdat het hun 'voedster-status' tegenover hun 'kinderen' schaadde. Maar in zijn uitdrukking, het verwijt dat Elzevier 'als regeerde hij despoticq en willende al het faveur met het vergeven van ampten van den schouwborg na zich trekken',³²⁾ werd dit archaïsch gestructureerde hanengevecht voor twee heren in een modern argumentatie-jasje gehuld. De gekrenkte regent slaat terug door zijn opponent te vergelijken met de prototypische 'bad guy' van de verlichte oppositie: de absolute monarch als despoot die, omdat hij het meest had te geven, ál de volksgunst aantrok. Hier zit een tweede contextueel element, dat van het politiek-ideologische vertoog. Elzevier antwoordde dan ook even ambigu. Zijn onverplichte vrijgevigheid ten opzichte van de schouwborg benadrukkend en prijzend stelde hij vast dat hij geen voorrechten pretendeerde en kaatste de bal vervolgens terug. De bediende, zegt hij,

heeft ons zelfs gezegt, dat hij UWE om die post had gevraegt, en dat UWE hem wel wilde proviseeren; de Heer *Elsevier* is zoo amoureux niet van zijn Domestiken, veel minder van die van anderen, dat hij daer door het welzijn van de generale zaek uit het oog zoude houden om hun faveur te doen, doch hij is altoos van sentiment om tot het welzijn van een zaek te ageeren zonder aenzien van personen. (p. 38)

Boogaert is nu niet alleen de 'feodalist' in het verhaal, hij is bovendien behept met een verkeerd soort volksliefde: de utilitaristische democratie van Elzevier staat tegenover een regime van persoonsgebonden faveurs aan huisbedienden van Boogaert. Vanuit die context zit er een bewust sexuele ondertoon in Elzeviers als suggestieve beschuldiging werkende opmerking over het 'amoureux' zijn 'van zijn Domestiken'. Om de patriarchale aanspraken van Boogaert te ontkennen, moet deze even in zijn prestige als man worden aangetast. Dat is een derde contextueel element, de aard van de symbolische geweldsmiddelen is niet strikt individueel, maar wordt aangeleverd door de traditie van een cultuur.

Na dit partijtje hanenpikken moet de zaak als 'heren' kunnen

worden bijgelegd, omdat zo'n strijd niet mag leiden tot een situatie waarin wederzijdse klassebelangen in gevaar komen. Boogaert moet de mogelijkheid krijgen van een relatief ongeschonden ontsnapping. De boodschapper heeft hem natuurlijk slecht ingelicht en als de Commissarissen geweten hadden wat zijn mening was, dan had men daaraan wellicht gevolg kunnen geven, enz. enz. Maar, en dat moet dan wel ingepeperd worden, het is natuurlijk een inbreuk op een efficiënt beleid als talent ondergeschikt wordt gemaakt aan 'faveurs' en recommandatie. Het is, met andere woorden, niet te rijmen met dat wat de verlichte, progressieve oppositie van de *ancien-régime* methoden vóórstaat. Bovendien moet Boogaert er nog op gewezen worden dat zijn verstoring van de 'heren-harmonie' omwille van 'een Persoon van lagen afkomst' sociaal gezien een *faux-pas* is, waarna hij uitgenodigd wordt zich weer in de gratiëndans der Heeren in te voegen, hetgeen geschiedt. Enkele weken later trekt Boogaert zich alsnog, zonder opgaaf van reden, als Commissaris terug. Hij heeft van de ontsnappingsroute zo ongeschonden mogelijk gebruik gemaakt.

Dit 'gevecht' tussen Elzevier en Boogaert, vooral het slot, geeft aan hoe belangrijk elementen van 'eer' en 'rang' waren en hoe die op ingewikkelde wijze verbonden waren aan mannelijkheid. In het 'gevecht' van Elzevier tegen Jan Punt komen deze elementen ook naar voren, zij het dat Jan Punt Elzeviers 'mindere' was. Als mindere van Elzevier was Punt evenwel binnen zijn eigen circuit ook een patriarch. Het patriarchaat van Punt in zijn eigen 'familie' was al bedreigd geweest. Eerst, in 1762 via een anonieme *Brief aan den Hollandschen Tooneelbeschouwer* (30 oktober 1762), waarin de auteur, hoogstwaarschijnlijk Corver zelf, Punts plaats van eerste acteur opeiste.³³) Het conflict tussen beiden werd min of meer beslecht door de splitsing in de Amsterdamse acteurswereld, waarna Corver een onafhankelijk domein bevaderde (met de zweep in de hand). In december 1773 werd Punts patriarchale positie bedreigd doordat Elzevier voorstelde de rol van de 'vader des huisgezins' maar aan Corver te geven. Elzeviers voorstel is niet vrij van het soort ironie en de kaats-praktijken die hij ten opzichte van Boogaert had toegepast. Hij sloeg de bal zodanig terug dat een spiegelwerking ontstond (vgl. Punts opmerking in zijn brief 'voor het overige verzoeken ik met alle Reverentie de Rol van de Vader des Huisgezins aan een ander toe te delen'). Maar ten aanzien van Punt bracht Elzevier een rivaal in het veld op het sociale niveau van Punt, hij ging niet zelf de strijd aan.

In die december-kwestie rond de 'vader des huisgezins' (die, zoals we zagen ook met geld te maken had) speelde nog een derde grief van de Commissarissen mee en daarvoor volgt nu het nog even achtergehouden stukje uit de brief van Punt van 19 december 1773:

Heeft Juffrouw: Molster in het Klooster geassisteert, is uit eigen beweging geweest, want ik zoude al zoo min als de HEd: Heeren Regenten van Amsterdam, aan geen Eerste Actrice ook gevergt hebben, dog mijn huisvrouw wil met alle Plaizier in het Klooster met zingen assisteeren, en wij schaamen ons nooit om het Tooneel dienst te doen als het met de reeden gepaart gaat, en ons doenlijk is.

Dat had Punt naar een Commissaris als Elzevier beter niet kunnen schrijven. Zoals al gemeld kwam het in december 1775 tot een definitieve breuk tussen de Commissarissen en de familie Punt. Onderdeel van dit conflict en reden waarom mevrouw Punt nooit meer op het toneel terugkeerde, was het feit geweest dat de Commissarissen mevrouw Punt, eerste actrice, hadden opgedragen te figureren als non in de *Gijsbrecht van Aemstel*. In de toneelhistoriografie is dit over het algemeen gerelateerd aan de opmerking in de notulen van de Geïnteresseerden, 'dat voortaan geen acteurs of actrices zullen moogen in de Logies of het Amphitheater Logie zitten'.³⁴⁾ Die relatie ligt voor de hand omdat dit besluit onmiddellijk volgt op de bekrachtiging van haar ontslag. Als context wordt daarbij meestal aangegeven dat Punt zélf óók graag 'boven zijn stand' leefde, waarvoor opmerkingen door Stijl en Corver als ondersteuning dienen.³⁵⁾ Bezien we de kwestie in termen van symbolische vernedering, dan is de relatie tussen 'de logeplaats' en 'de nonnenrol' zeker meer betekenisvol. Als eerste actrice had mevrouw Punt in eigen kring misschien prestige, maar dat prestige kon zij niet te gelde maken in de kringen van haar toeschouwers. Zó sterk werkte de theatrale illusie nu ook weer niet. De verdedigers bij uitstek van het prestige van de loge-toeschouwers, de Commissarissen, waaronder een vroedschap, revancheerden zich, door mevrouw Punt te vernederen in haar eigen sociale domein: de eerste actrice werd figurante.

De brief van Punt geeft echter aan dat in het besluit om mevrouw Punt te laten figureren een schrille ironie schuilt: Punt had zélf zijn vrouw voor dat doel aangeboden en benadrukt dat

dit niet schadelijk zou zijn voor hun prestige. De reactie van mevrouw Punt beschaamt Punts liberale gebaar. Het is opmerkelijk, in relatie tot het thema rang-orde en conflict-beheersing, hoe nadrukkelijk het gedrag van mevrouw Punt als subversief werd gezien en hoe expliciet het ging om een symbolisch fysieke vernedering. In de eerste melding van het conflict aan de Geïnteresseerden, 19 december 1775, is er sprake van dat zij 'geen hoofd in de schoot willende leggen' en dat de Commissarissen handelen 'ter bewaring van goede orde'. De Geïnteresseerden geven de Commissarissen daarop alle volmacht de zaak 'ten meeste voordeele tot maintien van goede orde' af te doen.³⁶⁾ De Commissarissen zeggen haar daarop opnieuw aan of zij 'genegen zal zijn [...] nevens de andere actrices, als *Non* in het klooster te gaan' en bieden daarop Punt een engagement aan met voorwaarden die gelden 'indien zijn vrouw zich aan de orders van Commissarissen wilde *onderwerpen*'.³⁷⁾ Punts excuses en schikkingsvoorstel, waarin zijn vrouw én als *Rei* én als zangeres in het klooster zou verschijnen, maar níet als *non*, worden verwezen naar de Geïnteresseerden. Een 'escape' als Boogaert werd aangeboden, kreeg Punt niet.

Punts schikkingsvoorstel geeft aan dat vooral het 'nonnen-element' de symboolwaarde in het conflict bevat. Ook dit heeft verband met symbolisch-sexuele vernedering door de Heeren. Vanaf de Reformatie waren in alle protestantse landen, ook in de Republiek, nonnen gerelateerd aan hoeren.³⁸⁾ In de *Gijsbrecht* worden de nonnen verkracht, dus gerepresenteerd als slachtoffers van een niet eens meer symbolisch masculien rangorde-geweld. Mevrouw Punt wordt door dit verzoek driedubbel 'te kijk gezet': als actrice (en geen loge-bezoekster), als 'hoer' en als fysiek 'onderworpen'. Een dergelijke benadering van iemands echtgenote tast óók de mannelijkheid van de echtgenoot aan, en dat te sterker als de man de eer van zijn vrouw minder streng bewaakte. Welnu, Punt had zijn vrouw zelf 'als non' aangeboden. Hij mocht zich dus redelijkerwijs genomen voelen.

En er is meer: de Commissarissen hadden Punt in 1773 verweeten zélf een eerste actrice, de gelijke dus van zijn vrouw, mevrouw Molster-Van Thil als *non* in het klooster te hebben gezet. Mevrouw Molster is in dit verband ook specifiek relevant. Zij was de actrice die in april 1774, enkele maanden later, Corver uitnodigde in haar benefiet te spelen en hem nog weer maanden later introduceerde bij de Commissarissen. Zij gold als 'Corveriaan'. Hebben de

Commissarissen en de eerste actrice zich niet letterlijk eenstemmig gewroken, dan toch minstens 'in de geest'. Elzevier wilde na Punts brief onmiddellijk de om het leiderschap in de troupe rivaliserende Corver als familievader vragen, mevrouw Molster-Van Thil nodigde hem uit voor een rol die Punt ook speelde. Mevrouw Punt moet óók in het klooster. Met Punts ontslag in 1777 en de daaropvolgende afscheidsvoorstelling, *Semiramis*, lijkt de symbolische vernedering van de eerste speler in de troupe compleet. Corver is toeschouwer-getuige als Molster/Semiramis Punt/Ninus' ondergang bewerkt:

Ik heb *Punt* dat afscheid zien nemen; en de wijze op welke hij op een na zijn laatste regel, *mijn bloed druipe op u kop, en spatte u in't gezicht*, tegens Juffrouw van Thil, die *Semiramis* speelde, uitsprak, gaf genoeg te kennen, dat hij haar in zijn hart, voor de oorzaak van zijn ongeluk hield.³⁹⁾

Wie zou bepaald hebben dat Punt afscheid zou nemen met dit stuk? Was dat Punt zelf? Heeft hij de symboliek doorzien en verkozen te vertonen? Of was het een Commissaris, wie het aan gevoel voor ironie niet lijkt hebben te ontbroken? Middels mevrouw Molster wordt het gezag van de nieuwe familievader symbolisch geconsecreerd met het bloed van de oude. Symbolisch (als personage) verliest de held (Punt/Ninus) zijn mannelijkheid, door te verliezen van een vrouw.

Elzevier had met betrekking tot Boogaert nog gezinspeeld op de sexuele symboliek achter de prestige-oorlog der Heeren. Maar de Commissarissen houden het ten aanzien van hun 'domestieken', of van 'een Persoon van lagen afkomst' verlicht. Utiliteit en rendement zijn de argumenten in een rationele afweging. In maart 1777 besloten ze:

dat, in aanmerking genoomen de zware Lasten van den Schouwborg en de weinig of geen dienst die het Tooneel van den Acteur *Jan Punt* heeft, wiens gemis in het minst geen schade teweeg brengt, alleen, maar daarenboven zijn tractement wordt uitgehaald en de Castelenij, alsdan den Schouwborg ten bate komen zal, den *gen: J.Punt* niet weder zal worden geëngageerd.⁴⁰⁾

Zoals Punt aan de gebroeders Dijkman schrijft, op 23 maart 1777:

Gepasseerde Woensdag, nadat ik Cavalier in de Camisards, voor de tweede maal, met een algemeen genoeg gespeeld had, verzogten my de Commissarissen om eens bij hun Ed. te koomen; een Heer, die my altoos zyn vriendschap en Protectie had toegezegdt, had de goedheid om my dit Compliment te maken: -- Mijnheer Punt, Comm: hebben goed gevonden om uw tegen aanstaande October te bedanken: -- deeze onverwagte ontmoeting ontzette my, en deed my vragen om welke reeden sulks geschiede? Waarop gem: repliceerde, omdat wy oordeelen dat zulks met onze Oeconomie van het huishouden best overeenkomt. Hierop vroeg ik of zulk een handelwyze met Fatsoenlijke menschen, die met list en door groote belofte misleid, en uit hun bestaan gelokt waaren, bestaanbaar, en voor God! en de geheele waereld, ooit verantwoordelyk zoude zyn? Dat met een ophaaling der schouderen en met stilzwygen beantwoord wierd.⁴¹⁾

Nu is het Punt die een 'verlicht' universum bestrijdt met een 'oud', maar dat vanuit een andere sociale positie dan Boogaert. Subtiel zijn economisch rendement benadrukkend, refereert hij aan de informele morele verplichtingen van een *clientela*-relatie. De 'ontzetting' mobiliseerde zijn christelijke referentiekaders, die op deze verlichting doodliepen. Punt moet, onmachtig de 'Heeren' te bewegen, zijn agressie dus verleggen naar eigen niveau:

Dit verraad is ons zekerlyk door Corver, en de hoop, die wy het brood hebben gegeven, toen zy van gebrek zouden moeten hebben vergaan, gewisselyk berokkent.

Hij voegt toe: 'dog de Hartenkenner, die de bitterheid onzer vyanden beschout, zal te zyner tydt dit eens vergelden, en de boosheid, Loon na werk verschaffen'. Punt kon zich gaan opladen om mevrouw Molster-Van Thil symbolisch te bespatten.

Ook de aanvallers kwamen er niet af zonder krabben en beten. Elzevier raakte direct na Punts ontslagbevestiging in december 1775 in conflict met zijn *pairs*. Als mijn eerder gegeven interpretatie van dit conflict juist is, had hij zich, overmoedig, precies schuldig gemaakt aan wat hij Boogaert had verweten: vanwege begunstiging van een lager persoon, Corver, de rationaliteit van de organisatie opgegeven. Elzevier verzoende zich ook met de Heeren alvorens stilletjes op te stappen. Corver, met wie een hachelijk

compromis gesloten was, kwam óók in botsing met een Commissaris en ook hier speelde de actrice met het grootste (sexuele) prestige een structurerende rol, namelijk Mietje de Bruijn. Zij had zich proberen in te dekken tegen 'Heeren'-streken. Op 1 maart 1776 eiste ze dat in haar contract de clause zou worden opgenomen, dat ze nooit 'eenige dienst als gevolg, non in een klooster enz. zoude moeten verrichten, hetwelk te laag voor haar ware'.⁴²⁾ Toen zij directrice werd, ruimde Corver het veld (als Bayard, in *Gaston en Bayard* van De Belloy). Van Spaan was toen al door zijn collega's Commissarissen gedesavouéerd om aan Corvers wensen tegemoet te komen. De heren begonnen misschien in te zien dat het houden van 'tooneellisten' iets anders was dan het houden van een ménagerie.

Hierboven is opgemerkt dat het bij deze vormen van conflict weliswaar gaat om strikt persoonlijke zaken, maar dat de personen niet losstaan van de cultuur waarin ze zijn gesocialiseerd. In den brede zijn diverse elementen van het conflict ook 'geduid' als algemeen herkenbare, en herkende, symbolen van rangordebevestiging en vernedering. Ook de strategie zelf echter lijkt patronen te volgen die traditioneel zijn. We merkten de 'ironische letterlijkheid' op waarmee bijvoorbeeld Elzevier zowel tegenover Boogaert als Punt opereert. In een eerder artikel over theaterconflicten, namelijk die tussen de burgemeesters en de kerkenraad over de *Palamedes* in 1663, is een vergelijkbaar patroon van handelen opgemerkt.⁴³⁾

Het conflict heeft op de organisatie van de Sociëteit van Geïnteresseerden een grote invloed gehad. Uit de houding van Commissarissen als Van Spaan, die nadrukkelijk de repertoirekeuze - zelfs het aanbod - en rolverdeling in handen van 'schouwburg-regenten' wilden houden, kan afgeleid worden dat men de sociëteit feitelijk beschouwde als een genootschap met winstoogmerk, qua bestuursstructuur ook niet radicaal verschillend met die van de Amsterdamse schouwburg. Het conflict leidde in 1780-1781 tot een 'doorstart' van de sociëteit. Het nieuwe contract legde de macht veel duidelijker bij de aandeelhouders en beperkte die van de Commissarissen. De belangrijkste nieuwe bepaling was evenwel dat de schouwburg nooit meer op risico van de sociëteit geëxploiteerd mocht worden. Het genootschap werd een theaterbedrijf. Overbodig te zeggen dat een extreem uitgebreide procedure voor arbitrage bij interne conflicten in het nieuwe contract werd opgenomen. Het hield tot 1851 stand.

Deze heisa nodigt tenslotte uit tot een kritischer kijk op wat in de historiografie van het toneel van de late achttiende eeuw als heilige tekst wordt beschouwd: Corvers *Tooneel-Aantekeningen* van 1786.

NOTEN

1) De auteur wil graag zijn dank betuigen aan Bennie Pratasik, Aldo Lieffering en Geke van der Kamp voor hun informatie en kritisch commentaar. Het onderzoek voor dit artikel werd gesubsidieerd door NWO.

2) P. Haverkorn van Rijsewijk, *De Oude Rotterdamsche schouwburg* (Rotterdam 1882). Ik noem de auteur verder Haverkorn.

3) T.T., *Brief van een' Heer te Rotterdam aan zyn' vriend te Amsteldam, Vervattende een nauwkeurig en echt bericht wegens het Engageeren etc.* (1773) 4; Q.Q., *Tegen-Brief van een Amsteldamsche Heer, aan zyne Rotterdamsche vriend, behelzende eenige tegenwerpingen etc.* (1773) 2.

4) Haverkorn (n. 1) *Rotterdamsche Schouwburg*, 33, noemt de 'brochuretekst' een 'concept' en vermoedt dat het om 'het authentieke stuk' gaat. Het is onmiskenbaar in de hand die verantwoordelijk is voor zo vele transcripties in het archief van de Groote Schouwburg, inv. nr. 3, en die hand acht ik die van Isaak van Rijckevorsel, die pas in 1781 aandeelhouder werd en enkele jaren later Commissaris. Haverkorn miste de transcriptie van de intekenlijst, die op een losse strook papier staat maar gezien de vorm bij dit stuk hoort.

5) Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam (GAR), Groote Schouwburg (GS), inv. nr. 3, bevat een repertoirelijst met de geplande stukken, óók die, van besloten voorstellingen.

6) Het aandeel remonstranten in de stadsbevolking bedroeg ongeveer 1,5 procent, dat in de welstandselite van mensen die in het Middel op Trouwen en Begraven in de eerste klasse werden aangeslagen, 12 procent (bron: Eric Palmen, *De kooplieden van Rotterdam* (intern rapport afdeling geschiedschrijving GAR, 1994).

7) Eric Palmen berekende dat in de welstandselite 39 procent van de leden patriot was en 12 procent orangist.

8) Haverkorn, *Oude Rotterdamsche Schouwburg* (1882) 26. Ik heb niets gevonden wat dit steunt of weerlegt, maar ik heb mijn twijfels.

9) Ik denk dat Van Rijckevorsel de transcripties gemaakt heeft met het oog op de geschiedschrijving van de schouwburg en dat hij nog beseftte dat bedoeld genootschap mede aan de basis stond van de Sociëteit van Geïnteresseerden. De Commissarissen hadden een goed ontwikkeld historisch besef. Het schouwburgarchief bevat aantekeningen voor een schouwburg-geschiedenis van Isaaks zoon, Hubert Bernaige van Rijckevorsel, terwijl Commissaris J.P. Havelaar de notulen samenvatte tot een korte geschiedenis (GAR, Handschriften, cat. nr. 3799).

10) Johanna Cornelia Wattier was lid van het Doele-genootschap, voordat

ze debuteerde in de schouwburg. Het is echter twijfelachtig of dat van voldoende gewicht geweest is om het reglement en de intekenlijst van het genootschap voor het schouwburgarchief af te schrijven.

11) Opvallend is dat twee werkende leden van *Venrooij*, Gerard Venrooij en Balthasar van Gurp, direct betrokken zouden worden bij de factiestrijd, omdat ze als adelporsten deel uitmaakten van de Compagnie van Leonard van Zwijndrecht, die in 1783 op de orangistische betogers vuurde. GAR, Oud Notarieel Archief (ONA), 3459, fol. 555 en 3530, fols. 197-205.

12) Corver, *Tooneelaantekeningen, etc* (Leiden 1786) 131. Ik ken overigens geen Amsterdamse voorstellingen op de Rotterdamse kermis ná 1754 (Brinkman), noch op die van Delfshaven ná 1758 (Ghijben). Corver doelt waarschijnlijk op het vermeende effect van zijn vertrek uit Amsterdam in 1763.

13) Beiden passen wel in het profiel van genootschapsleden dat hierboven geschetst is: beiden waren koopman, remonstrant en patriot.

14) Haverkorn, *Oude Rotterdamsche Schouwburg* (1882) 200-01 en de noten 1 op beide pagina's.

15) Zo'n handelwijze heeft een precedent. In de anonieme *Rotterdamsche Klikspaan* (1773), waarin gewag gemaakt wordt van het engagement van de troep van Punt onder directie van de vier Commissarissen, waaronder twee vroedschappen, heet het: 'In Amsterdam was het opzicht over de troep in handen van Regenten. In Rotterdam van Vroedschappen. In Amsterdam speelde men voor de twee Godshuizen. In Rotterdam van Stadswege' (Anon. [Simon Rivier?] *De Rotterdamsche Klikspaan, etc.* [9-9-1773]) 6-7. Het geschrift benadrukt ook dat er 'altoos' twee vroedschappen in de directie zullen zitting nemen. De 'feitvinding' heeft hier natuurlijk tot doel om zich tegenover Amsterdam triomfalistisch op te stellen. Er komen verschillende reacties, zoals *De Dwarspaal, Een Brief over den nieuwe Schouwburg* [van Amsterdam!] *en den onlangs uitgekomen klikspaan, enz.*, gedateerd 26 september 1773; *De Contra-Dwarspaal, vol Tooneel-nouvelles; tot een Antwoord Dienende, op de afgevergte Beoordeeling, enz.* gedateerd 28 november 1773, 8-10. De Rotterdamsche Heer noemt deze opvatting van de *Klikspaan* zotte verbeelding (*Vyftig Brieven van een Rotterdamsch Heer, etc.* [1774] 142-43).

16) *Jan Punt en Marten Corver* (Amsterdam 1946).

17) GAR, GS, inv. nr. 3.

18) Eén woord is niet te ontcijferen.

19) Vgl. Corver, *Tooneelaantekeningen*, 164 en Haverkorn, *Rotterdamsche Schouwburg*, 91.

20) Vgl. de advertentie op p. 143, waarin een aanstonds te aanvaarden welgelegen visrijke vijver 'by het Slot Carolienen Burgh' te huur wordt aangeboden, wat waarschijnlijk slaat op de nieuwe Haagse schouwburg, en er zit mogelijk ook een vage toespeling op Jan Punt in. Op 22 april waren de onderhandelingen met de Commissarissen over de huur van de stal van Erkelens definitief stukgelopen. De vier Commissarissen waren overgegaan tot de vorming van een sociëteit die een nieuwe schouwburg moest bouwen.

In de *Rotterdamsche Courant* van 12 mei 1774 zette Erkelens zijn 'schouwburg' per advertentie te koop. Mischien vreesde Corver Punt's overgang naar Den Haag.

21) Vgl. eenzelfde woordspeling in de advertentie op p. 96, waarin het gaat om de vermoedelijke auteurs van de *Ryswyksche Na-Courand*. Ik kan in dit verband niet ingaan op de auteurskwestie rond deze bladen.

22) Vgl. *Brief over het Vertoonen van den Vader des Huisgezins, door de Haagsche Tooneelisten, enz.* ([Amsterdam 1773]).

23) In zijn in voorbereiding zijnde dissertatie over toneel in 'de provincie' rond 1800 zal Bennie Pratasik de Leidse schouwburg-gegevens nader presenteren. Ik ben hem dank verschuldigd dat hij de zaalbezettingsgegevens al ter inzage heeft gegeven.

24) Corver, *Tooneelaantekeningen*, 167, 169. Op de betrouwbaarheid van deze uitspraken kom ik nog terug.

25) In wezen was die beperking niet schokkend. In de Amsterdamse Schouwburg bv. mochten acteurs niet in de parterre komen. Zie 'Wetten voor de Speelders en Speelsters op den Schouwburg', artikel 12 (geciteerd in N.C. Vogel, *De arbeidsovereenkomst van tooneelisten* (proefschrift, UvA, Amsterdam 1899) 176.

26) De kwestie van de kastelenij wordt in de notulen, rond het ontslag en weer aannemen van Punt, niet meer gemeld en zeker niet in relatie tot Corver. Bij het definitieve ontslag van Punt, een seizoen later, besluiten de Commissarissen juist de kastelenij niet meer aan acteurs te verhuren om, naar hun zeggen, onderlinge naijver tegen te gaan. Er was toen ook geen sprake dat de directeur, Corver, de kastelenij zou kunnen krijgen. Punt is de enige voor wie *ge-lobbied* is (GAR, GS, Notulen Commissarissen, inv. nr. 1, 28 maart 1777, 88-89, terwijl Punt in 1777 aan de gebroeders Dijkman schrijft over de pogingen hem de kastelenij te doen behouden).

27) GAR, GS, Notulen van Geïnteresseerden, inv. nr. 2, 12-13.

28) Notulen van Commissarissen, 73-74.

29) Notulen van Commissarissen, 13-14.

30) Corver, *Tooneelaantekeningen*, 170-171.

31) Notulen van Commissarissen, 38.

32) Notulen van Commissarissen, 37; Haverkorn's citatietekens zijn misleidend, daar hij de passage wel inhoudelijk maar niet woordelijk weergeeft (Haverkorn, *Rotterdamsche Schouwburg*, 121).

33) Albach schept onnodig verwarring over Corvers schrijfselen in 1762. Hij citeert in *Jan Punt en Marten Corver* (1946) 106, uit de *Brief aan de Hollandschen Tooneelbeschouwer* (30 oktober 1762) 'niemand dan [Corver] zou de plaats van Punt toebehooren, indien dezelve kwam open te vallen' en voegt toe dat Chenier in zijn *Observateur des Spectacles* (1762) Corver de schrijver van die *Brief* noemde. Chenier stierf echter in juli 1762 en met hem verdween de *Observateur*. Albach moet het *Compliment, uitgegeven na het vertonen van Hypermnestra* (1762) bedoeld hebben, dat Chenier in een vertaling in de *Observateur* opnam (vgl. Albach, *idem*, 124). Dat neemt niet weg, dat

Corvers auteurschap van de *Brief aan de Hollandschen Tooneelbeschouwer* op stylistische en intertextuele gronden heel goed te verdedigen is. Om gelijke redenen acht ik Corver de auteur van de *Brief handelende over de Acteurs en Actrices van den Geweezene Amsteldamsche Schouwburg, Thans zig te Rotterdam bevindende, Benevens een Wederlegging tegen de Afgevergte Beoordeling, onlangs door een zoogenaamd Liefhebber der Schouw-Tooneele in't Licht gegeven, waar in 's Mans Onkunde duidelyk wordt aangewezen* (eind 1773), een antwoord op de *Afgevergte Beoordeeling* (6 november 1773), omdat die brief in argumentatie en structuur het vergelijkbare argument in de *Tooneelaantekeningen* voorafschaduwet.

34) Notulen van Geïnteresseerden, 29 december 1775, 12.

35) *Stijl, Het Leven van Jan Punt* (1781) 59-60 in algemene zin; Corver, *Tooneelaantekeningen*, 79-81 is specifieker. Hij meldt dat er schouwburgbiljetten op zijn koetsje werden geplakt om hem te vernederen en hij geeft een uitspraak van een 'burger' die vanuit statusoverwegingen eigenlijk boven Punt uit moest bieden, maar dan het risico liep met de 'grooten' in conflict te raken. Punts gedrag verstoorde de sociale rangorde dus ook in bredere zin.

36) Notulen van Geïnteresseerden, 10-11.

37) Notulen van Commissarissen, 22 december 1775, 68-69. Cursief is onderstrepingen in het origineel.

38) Klassiek is Marlowe's 'Venus' Nun', Hero. In ons land verschijnen werkjes onder titels als 'Venus' minziek klooster' etc. De *Physiologie van Rotterdam* (1844) 44-45, benadrukt het traditionele van het verband, als gesproken wordt over de stichting van klandestiene kloosters in Rotterdam na 1813.

39) Corver, *Tooneelaantekeningen*, 172.

40) Notulen van Commissarissen, 10 maart 1777, 86-87. Er worden in dezelfde passage nog een aantal mensen ontslagen, maar ook wordt besloten Matteucci, de danser, met zijn knaap en meisje te behouden en Mietje de Bruin beter te betalen. Men wilde de troupe dus ook sexueel aantrekkelijker maken, wat de door mij gehanteerde context aanscherpt.

41) Geciteerd in Haverkorn, *Rotterdamsche Schouwburg*, 177-178. Corver, *Tooneelaantekeningen*, 171, geeft in directe rede de dialoog tussen Punt en de Commissarissen. Onduidelijk is hoe hij die precieze informatie kon krijgen. In grote lijn geeft zijn verhaal wel aan wat ook in de brief aan Dijkman staat.

42) Notulen van Commissarissen, 79. Het verzoek werd haar geweigerd. Ze verliet zeer geagiteerd de vergadering. Mietje de Bruijn had overigens behalve haar geloof ook haar reputatie voor een dergelijk optreden mee: op 10 april 1780 doopt de pastoor van de Steigerse kerk haar onwettig kind met de protestantse Pieter Caarten, die we als toneelliefhebber ook kennen als intekenaar in het genootschap *Venrooij en Finis*. GAR, GS, inv. nr. 3, bevat bovendien een verrukt versje op haar van Van Spaan. Volgens Haverkorn belandde ze in een klooster.

43) Henk Gras, 'Wat er aan de schouwburg vooraf ging: vorming en structuur van het veld van theatrale vermakelijkheden in Rotterdam, ca. 1640-1773', in: *Rotterdams Jaarboekje* 1997, 152-212.